

Pavel Gregorić – George
Karamanolis (vyd.)
PSEUDO-ARISTOTLE:
DE MUNDO
(ON THE COSMOS)
A Commentary

Cambridge (Cambridge University
Press) 2021, 245 str.

Antický spis *De mundo* (*Peri kosmú, O světě*) představuje protreptické pojednání, tedy takové, které se snaží svého čtenáře teprve získat, ba nadchnout pro filosofii. Obrací se k Alexandrovi, budoucímu makedonskému vládci a slavnému vojevůdci, a uvádí jej do aristoteléské kosmologie v úzké vazbě na teologii. Načrtává tedy didakticky pojatý obraz uspořádání světa a jeho vztahu k bohu jako jeho ultimátní finální příčině. Celkový rámec je zřetelně aristoteléský, v mírně nadsázce jde o jakousi přehledovou „příručku“ kosmologického aristotelismu, v níž se střídají suché technické výklady s literárně vysoce stylizovanými pasážemi. Ač býval spis tradičně připisován Aristotelovi, dnes panuje většinová shoda, že autorem je některý pozdější peripatetik (5 nn.).¹

Recenzovaný titul ovšem primárně neřeší filologické otázky spojené s autorstvím a dobou vzniku spisu, ale soustředí se na rekonstrukci filozofických pozic a argumentů, které toto antické dílo obsahuje. Usiluje o formu průběžného komentáře a postupuje po

jednotlivých kapitolách pojednání. Pouze v případě kapitol 2 a 3 spisu *De mundo* je tradiční dělení mírně revizováno a jejich text je z obsahových důvodů rozdělen do tří navazujících oddílů, jimž odpovídají tři kapitoly komentáře. Každá kapitola komentáře má ovšem vlastního autora či autory a je koncipována jako do určité míry samostatná studie.

V jednotlivých kapitolách najdeme vždy shrnující „převyprávění“ pramenného textu, doplněné o jeho zasažení do širšího myslitelského kontextu. Jak je v žánru komentářů k antickým dílům zvykem, autoři hledají paralely představených tezí u jiných myslitelů, důležité myšlenky jsou stopovány k jejich zdrojům u Platóna, Aristotela či jinde, upozorňují na dobově obvyklé, nebo naopak nesamozřejmé rysy představených úvah, výslovně formulují jejich předpoklady, odhalují použité argumentační postupy atp. K tomu lze dodat, že spis *De mundo* je čtenářsky poměrně přístupný – což je ostatně dáno už jeho protreptickým zaměřením –, takže komentář zpravidla nemusí sloužit jako klíč k obtížně srozumitelnému a prostupnému pramennému textu, nýbrž spíše mu dodává určitý reliéf a hloubku. Úspěch takového počínání stojí vždy na erudici a šíři vhledu autorů komentáře, a ta je v případě tohoto svazku nezpochybnitelná. Z hlediska českého prostředí stojí za pozornost též jeho výrazná „česká stopa“: na knize se podíleli hned čtyři čeští filosofové – všichni působí v Praze – a ve zbývající části

1 Čísla v závorkách odkazují k paginaci recenzované knihy.

knihy je výrazný podíl autorů z (jiho) východní Evropy. Uvedený komentář je tak mimo jiné dokladem sblížení českého akademického prostředí se současným špičkovým evropským mainstreamem v oblasti dějin filosofie.

Ve své recenzi postupně projdu jednotlivé kapitoly a pokusím se vytknout, co považuji za jejich centrální interpretační přínosy. Pouštět se v jednotlivých sporných bodech do polemiky by si žádalo spíše rozsáhlejší prostor speciálních odborných studií.

V kapitole věnované úvodní a kratičké kapitolce spisu *De mundo* George Karamanolis zdůrazňuje zejména specifické pojetí filosofie jakožto uvažování o existujícím světě pojatém vcelku a v jeho vztahu k bohu – což jsou motivy, které budou zásadní v celém spisu. Autor též komentuje tradiční sebevymezení filosofie vůči jednotlivým speciálním vědám, které se narodil od ní zabývají parciálními problémy a otázky spojené s celkovostí si nekładou. V závěru pak tato kapitola upozorňuje, že již úvod spisu poukazuje ke specifickému čtení Aristotela: pro theologické prisma autora spisu *De mundo* jsou klíčové osmá kniha *Fyziky* a dvanáctá kniha *Metafyziky*, které svým významem zastihují zbývající součásti Aristotelových přírodovědných zkoumání (32). Toto upozornění na přesuny důrazu, k nimž došlo mezi Aristotelem a pozdějšími peripatetiky, je velmi důležité pro pochopení kritických debat s aristotelismem v raném novověku, kdy hrál pseudo-aristotelický spis *De mundo* důležitou úlohu.

Karel Thein pojednává o první části kapitoly 2. V detailu se věnuje dvěma úvodním definicím výrazu *kosmos* a za pomoci přesvědčivých textových

paralel nasvěcuje stoické pozadí, z něhož vyrůstají a které ve spisu hraje významnou roli při přechodu z fyzikální na theologickou úroveň (39). *Kosmos* je tak na jedné straně soustavou tvořenou nebesy a zemí a všemi přirozenými tělesy, která obsahují, na straně druhé je řádem či celkovým uspořádáním, které bůh udržuje a jež, podle výkladu K. Theina, k bohu směřuje jako ke své účelové příčině. Konstitutivními součástmi tohoto kosmického uspořádání jsou pak *celky* (*ta hola*). Užítí tohoto výrazu v uvedeném smyslu autor stopuje až k Hérakleitovi. Dále se věnuje problematice kosmické rotace, a zejména kosmologické vizualizaci představy (jež je v jádru geometrická) nehybné kosmické osy táhnoucí se mezi dvěma protilehlými krajními body, jejichž fyzickou instanciací jsou póly. Zde stojí za zmínku Theinova poznámka, že spis *De mundo* je dost možná prvním textem, kde jsou tyto oblasti označeny jako *arctická* a *ant-arctická* (50, pozn. 28). Následuje výklad *aithéru* jako prvku nebeských těles; právě v tomto momentu se autor spisu *De mundo* nejtěšněji drží Aristotelova pojetí (zejména ze spisu *De caelo*) a zřetelně se odklání od stoického chápání. Text kapitoly zde upozorňuje na konceptuální problematičnost daného výkladu spojenou s otázkou po vztahu věčně kroužícího a sobědostatečného *aithéru* s transcendentním božím působením na straně jedné a se sublunárními proměnlivými prvky na straně druhé – tyto obtíže jsou více či méně vzdálenou ozvěnou potíží, které lze vysledovat už u Aristotela (61).

Následující kapitola Jakuba Jirsy pojednává o uspořádání podnebeské oblasti kosmu, tvořené čtyřmi živ-

ly. Ústřední myšlenkou je představa kosmologické škály aktivity a pasivity sahající od vnějšího okraje kosmu, spojeného s božstvím, v nejvyšší míře aktivního a formujícího region pod sebou, až po střed kosmu, který je naopak nejpasivnější. Důležitý je zde motiv spjitosti, díky které tvoří rozlišené kosmické vrstvy jednotný celek světa. Právě aktivní formování nižšího vyšším plní funkci určitého ontologického „svorníku“ a tvoří páteř jinak příliš netematizovaného kauzálního propojení mezi jednotlivými živlovými vrstvami. Téměř úplná absence příčinného vysvětlení živlových jevů pak odlišuje text *De mundo* od podání z Aristotelova spisu *Meteorologica* (72 n.). Zajímavým momentem je náhled, že námi obývaný kontinent se svou povahou nijak neliší od známých ostrovů, pouze je výrazně větší, doplněný o tvrzení (nepodložené ovšem argumenty), že v oceánu existuje větší množství neznámých obývaných kontinentů. J. Jirsa hledá v dalších dochovaných pramenech příklady podobného uvažování (77–79). Je však zajímavé, že nalezené paralely se s podáním v *De mundo* zcela nekryjí, eventuelně jsou mu i poměrně vzdálené, a jde tedy o prvek, který se v jinak spíše eklektickém spise jeví jako poměrně originální (resp. jeho bezprostřední zdroj nám není znám).

Na tuto problematiku těsně navazuje „geografická“ pasáž z kapitoly 3 spisu *De mundo*, kterou se ve své kapitole zabývají Irene Pajón Leyra a Hynek Bartoš. V kontrastu s dosavadním přístupem k tomuto místu, kdy býval uvedený výklad chápán jako filosoficky nepřilíš zajímavá odbočka, poukazují na to, že „v této pasáži se z-

radlí některé z nejdůležitějších diskusí vedených na poli geografie v období mezi Aristotelem a počátkem doby římské“ (80) a vykládají ji jako zřetelný doklad poaristotelského autorství celého spisu. Nacházejí zde totiž řadu motivů, v nichž se autor spisu *De mundo* výrazně odklání od Aristotela, a též uvažované stoické ovlivnění (Poseidónios) chápou za stávajícího stavu poznání jako neprůkaznou hypotézu. Autorům se například daří přesvědčivě ukázat rozdíl v základním přístupu autora *De mundo*, pro něhož je klíčovým strukturujícím prvkem obklopující oceán – což je v souladu s jeho kosmologickou tezí, že vyšší živlové vrstvy vždy formují vrstvy nižší –, a Aristotela, který ve svých geografických úvahách pracuje především s horstvy a řekami – ani jedno z toho není v *De mundo* téměř tematizováno (108). Avšak i pokud odhlédneme od těchto souvislostí, jde o strhující čtení a komentář se zde osvědčuje jako nepostradatelný pomocník, když například identifikuje v ostrově uváděném pod jménem Taprobane Šrí Lanku a vysvětluje, jakými cestami povědomí o tomto ostrově pronikalo do řeckého světa (83). Detailně je diskutována též otázka, jak můžeme datovat řecké poznání Britských ostrovů, a problematika proměňujícího se chápání Ókeanu obklopujícího ostrovy pevniny. K tomu se pojí i výklad dalších dvou velmi důležitých a tradičně probíraných témat: otázka stanovení hranic mezi kontinenty (Evropa, Asie, Lybie) a spekulativní výpočet velikosti *oikúmené* (obývané země). I v těchto bodech je komentář vynikající a nabízí na malé ploše koncentrovaný, pronikavý vhled do uvedených

otázek. Autorům se podařilo shromáždit a syntetizovat velké množství materiálů (primárních i sekundárních zdrojů), které dohromady dávají značně plastický obraz toho, jak Řekové postupně objevovali a vnímali svůj obývaný svět. Celkově jde po mém soudu o jednu z nejlepších kapitol knihy, která si rozhodně zaslouží pozornost i sama o sobě. Kromě toho, že diskutuje velké množství užitečného materiálu k dané problematice, nabízí také netriviální interpretační teze, které zajímavě osvětlují i složité otázky autorství spisu.

Následující kapitola Istvána Baksey se věnuje kapitole 4 a meteorologickým fenoménům vznikajícím z vlhkých (mlha, oblaka, déšť atd.) a suchých (zejména větry) výparů a v oblasti vzduchu (např. duha), země (zemětřesení) i v oceánu (tsunami, mořské proudy). Řada rámcových shod a některé dílčí odlišnosti vedou Baksu k názoru, že autor *De mundo* zde vycházel z kompendia, které se úzce vztahovalo k Aristotelově spisu *Meteorologica*, ale zcela se s ním nekrylo (124). Komentář zde nabízí užitečná srovnávací schémata, například větrné růžice, což napomáhá rozpletení místy trochu únavných dichotomií a výětů obsažených v pramenném textu. Celkově pak autor hodnotí kapitolu jako zřetelně aristotelskou, a to jak obsahově svým pojetím meteorologie, tak místem, které výklad meteorologických fenoménů zaujímá v celkovém plánu kosmologického výkladu (145). Baksa ostatně soudí, že hlavní zájem autora spisu *De mundo* leží až v následujících kapitolách, kdy se jeho výklad přesouvá k výrazně theologičtější problematice.

K té se dostáváme v následujícím výkladu Pavla Gregoriče, věnovaném kapitole 5 sledovaného spisu. Po spíše „technických“ pojednáních zaměřených na děje v podnebeské oblasti se nyní přesouváme k obecnější problematice týkající se uspořádání celku světa. S tím se pojí i změna jazykového stylu, který se nyní stává rétoricky propracovaným a využívá řady literárních prostředků k dosažení žádoucího dojmu velkoleposti a důstojnosti. Autor spisu zde načrtává hérakleitovsko-stoickou představu harmonie protikladů, která utváří svět jako jeden celek. Svou tezi demonstruje za pomoci pečlivě zvolených analogií z oblasti politického zřízení (fungování obce), přírodního vznikání (svazky, které umožňují pohlavní plození a péči o potomstvo – jak dokládá P. Gregorič, není důvod omezovat dosah analogie jen na lidskou rodinu) a lidské, umělé tvorby, která v ohledu „mísení protikladů“ napodobuje přírodu (malířství, hudba, řeč a písmo). P. Gregorič se zde věnuje zejména otázce hudby jako příkladu harmonie, který je charakteristický už pro Hérakleitovo myšlení a bude hrát roli i v dalších kapitolách. Na úrovni celku světa se pak harmonie projevuje v proporčním obsahu živlů, které se vzájemně vyvažují a žádný svou působností nepřevažuje ostatní; tento zdůrazňovaný motiv je patrně zaměřený proti stoické nauce, podle níž převáží oheň, který svět nakonec zničí (164). P. Gregorič si zde všímá také platónských prvků (upomínajících zejm. na Platónova *Timaia*), přesto vykládá celkové zaměření kapitoly jako anti-platónské, nabízející alternativu k představě, že svět vznikl jako dílo božského démiurga. Cílem je

předvést, že i bez této platónské hypotézy může být svět svrchovaně krásný a dokonalý, a též nezničitelný (168 n.), jelikož cílem vzájemného usouvztažení všech jeho částí je právě přetrvání celku. Svět se tak ukazuje – nyní v protikladu k dobovým teoriím epikurejským a stoickým – jako věčná dynamická teleologická struktura (171).

Následující kapitola 6, jejíž výkladu se ujali Gábor Betegh a (opět) Pavel Gregorić, doplňuje předcházející kosmologický výklad o klíčový prvek: zavádí do hry boha jako entitu, od níž pocházejí harmonie a její působnost, a která je tedy ontologickým garantem věčnosti světa. Kapitola 6 (mimoходом nejdelší z celého pojednání) odkrývá povahu světa i boha tím, že tematizuje vztah, který mezi nimi existuje (176). Bůh je situován na vnější mez universa, kde je empiricky nejvyšší míra řádu, a jeho působnost dosahuje s klesající účinností až do středu kosmu. Tento přístup umožňuje udržet představu božního kauzálního působení, které prostupuje všechny konstitutivní součásti světa, aniž by je musel – jako je tomu u stoiků –, „fyzicky“ prostupovat bůh sám (180). Právě tento typ souvztažnosti má ilustrovat následující série analogií. Celkem dvanáct analogických obrazů vykládají G. Betegh a P. Gregorić jako jeden pečlivě budovaný a vnitřně provázaný celek, kdy postupně přístupující analogie korigují nedostatky předcházejících, případně je rozvíjejí, doplňují o nové aspekty, a tak je v jejich literárním účinku posilují. Těž podle nich pouze neilustrují již známé teze, nýbrž zprostředkovávají čtenáři nové vhledy do povahy božství. Přesvědčivý výklad této „mnohočetné analogie“

(např. 201) pokládám za další velmi silnou část komentáře, která zasazuje danou pasáž do širokého myslitelského kontextu a nasvětčuje základní charakteristiky aristotelského chápání boha.

Instruktivní je též další část kapitoly, kde její autoři výslovně srovnávají boha ve spise *De mundo* s pojetím doloženým v Aristotelových spisech. Sdílenou peripatetickou bázi tvoří pojetí, podle kterého je bůh nezachytitelný vnímáním, nýbrž pouze rozumem, nelátkový, neproměnný a věčný; v jazyce kauzální analýzy je eficientní i účelovou příčinou světového celku (201). Avšak zatímco Aristotelovy úvahy zřetelně míří k transcendenci ve smyslu umístění boha jakožto nehybného hybatele *mimo* pohyblivý kosmos, spis *De mundo* jej opakovaně lokalizuje, jak autoři poměrně přesvědčivě dokládají, do poslední nebeské sféry (203 n.). Užitečný je pak i závěrečný dovětek s přehledem citací, které v *De mundo* nalézáme. Zacházení s některými z nich pak autoři využívají jako indicie, které mohou navštívit vztah, jež měl autor spisu *De mundo* k Aristotelovým pojednáním.

Závěrečná kapitola Vojtěcha Hladkého je věnovaná poslední, sedmé kapitole spisu *De mundo*. V kontrastu s výkladem podaným v kapitole předcházející v něm autor spatřuje „jasnou tendenci“ situovat boha mimo svět (213, pozn. 2; V. Hladký zde však neodkazuje na žádné konkrétní textové pasáže). Tématem probírané kapitoly je lidský vztah k bohu, konkrétně způsoby, jakým o něm lze vypovídat v řeči. V. Hladký nejprve prochází a v krátkosti komentuje převážně tradiční jména a epiteta užívaná pro po-

jmenování svrchovaného boha a jeho působnosti. Následně v detailu probírá citovaný orfický hymnus na Dia, v němž odhaluje velmi staré jádro. Některé jeho části jsou citovány též na *Papyru Derveni* a u Platóna, V. Hladký ovšem nachází vzdálenější ozvuky některých formulací též v Hésiodově *Theogonii*. Ačkoli uvedený hymnus načrtává pantheistickou představu božství, která podle Hladkého není zcela v souladu s transcendentalismem peripatetiků, pracuje s představou boha jako toho, kdo v sobě sjednocuje protiklady, což je v souladu s podáním v páté kapitole spisu *De mundo* (225). Také následující výklad o Moirách se pak V. Hladký pokouší spojit se starším podáním na *Papyru Derveni* a na tomto základě se snaží konstruovat hypotetickou podobu orfického hymnu, který snad mohl tvořit východisko obou jmenovaných textů (227). V samém závěru pak studie upozorňuje na vazbu mezi sedmou kapitolou spisu *De mundo* a tradicí alegorického výkladu mýtů, kterou rozvíjeli stoikové a která se liší od obvyklého přístupu peripatetiků. Celkový rámec, do nějž jsou tyto prvky zasazeny, však i podle V. Hladkého zůstává aristotelský.

Na samotný závěr ještě drobná, ale snad nikoli nedůležitá poznámka. Recenzovaná kniha je výstupem kolokvia, které uspořádala Southeast-European Association for Ancient Philosophy v krétském Rhetyimnu v roce 2010. Tehdy přednesené příspěvky se, s jedinou výjimkou, staly základem kapitol stávající knihy. Důvody pro více než desetiletý rozestup mezi kolokviem a publikací jsou vyloženy v předmluvě a nemá význam je tu opakovat. Stojí ovšem za to porovnat tyto lhůty, u srovnatelně prestižních nakladatelů v oboru (kontinentální) filosofie v současnosti nikterak výjimečné, s českým grantovým systémem financování akademické činnosti, který jako s normou počítá s předložením publikovaných výstupů na konci třetího roku trvání jasně ohraničeného projektu. Jak do tohoto mustru (ne) zapadá docela jinak pojatá časovost filosofie jako oboru, který udržuje živý kontakt s prameny naší kultury, a tudíž se myšlenkově pohybuje na časových škálách staletí a tisíciletí, je na příkladu recenzované knihy velmi zřetelně vidět.

Eliška Fulínová